

CATALANISMES EN EL GENOVÈS TABARQUÍ A TRAVÉS DEL SARD

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

1. No hi ha llengües pures, des del punt de vista de la seva formació. Es parteix d'una base, el llatí en el cas de les llengües romàniques, però després, al llarg dels segles, aquella es va engruixint d'aportacions externes diverses a causa d'una conquesta, d'un repoblament, d'una immigració; aquestes aportacions formen en les gramàtiques històriques el capítol de «Elements constitutius»; en el cas del català, elements germànics, àrabs, francesos, italians, etc. Aquests estrangerismes tenen característiques diferents respecte a la trajectòria que va des de la llengua d'origen a la llengua d'arribada. Hi ha els directes, pel contacte de dues llengües, segons els factors esmentats, com el cat. *averiguar* per *escatir*, *aclarir* o *esbrinar*, el men. *pinxa* 'sardina enllaunada' (← angl. *pilchard*), el ross. *façada* (← fr. *façade*) per *frontis*, *façana*, el sicilià (cf. Vàrvaro 1986), etc. I després, els indirectes, arribats a través d'una altra llengua: així, *metxa* és un manlleu al fr. *mèche* però a través del cast. *mecha*, com ho indica l'africada palatal; altres vegades, els diccionaris etimològics simplifiquen erròniament el procés, tot dient, per exemple, que *fotografia* ve del gr. PHOTOS 'llum' i GRAPHO 'dibuix', quan en realitat s'ha pres del fr. *photographie* (o potser del cast. *fotografía*), que, una o l'altra, seria la llengua intermediària. Si traslladem aquest tema al sard, on la dominació catalana va tenir lloc entre els segles XIV i XVIII, en àrees i nivells diversos, ens trobem amb un nombre altíssim de catalanismes directes, socialitzats, posats en relleu per Max L. Wagner (la xifra de 4.000 segurament és massa generosa), referents a una gran varietat de camps semàntics: l'administració (*hereu*, *buttsínu* 'botxí', *grillone*, *-i* 'grilló'), l'església (*professionis* 'professons', *trona* 'púlpit'), l'onomàstica (*Brai* 'Blai', *Gironi* 'Jeroni'), la vestimenta (*miġa* 'mitja', *mukkadóre*, *-i* 'mocador'), la perruqueria (*arrullai* 'arrrisar els cabells'), la gastronomia (*kassóla*, *mókka* 'intestins', *léu* 'pulmó dels bous', *saġġínu* 'greix de qualsevol animal', *akkapulai* 'capolar', *rebústu*, *arre-* 'rebot'), el llavatge (*bogáda*), la ictionímia (*aranya*, *arengada*, *cántara*), l'ornitonímia (*kardanéra* 'cadernera', *verdaróllu*, *vardarólu* 'verderol'), els oficis (*ġišu* 'guix', *tsivera* 'civera', *sabbátta*, *ferreri*, *imbarkinai* 'emblanquinar'), la botànica (*matafaluga*, *síndria*), la sanitat (*levadora*, *lle-*), la gramàtica (*kini* 'quin', *matéssi* 'mateix') (veg. la llista de Paulis 1984: 157, 159-160, 162, extreta de Wagner; Barbato 2017: 154-165).

2. El cas de l'alguerès és singular. S'hi parla català, des de l'expulsió, el s. XIV, de la població autòctona, i el consegüent repoblament sobretot amb catalans del Principat de Catalunya, però amb aportacions importants dels parlars sards des del s. XVI a causa sobretot del minvament de braços causat per les epidèmies. L'alguerès igualment es va enriquir amb molts elements sards procedents d'aquesta immigració (veg. Manunta 1991: 221-222).

3. Però, com a exemple de la penetració indirecta de catalanismes, volem treure aquí a col·lació els casos de catalanismes instal·lats en el sard i transmesos al lligur tabarquí de Carloforte (illa de San Pietro) i Calasetta (illa de Sant'Antioco), l'anomenat "ligure insulare", per una immigració sarda arribada a aquestes comunitats per treballar en el camp i sobretot en la viticultura. A aquest propòsit, com a mostra de les traces catalanes en les pràctiques de la vinya a Sardenya, recordem una manera de plantar-la *a sa gatalana* i el nom d'un cep, *cadalaniska* (Griera 1922: 141). Aquells nuclis van ser fundats el segle XVIII per colons provinents de l'illa tunisina de Tabarca, on residia una comunitat genovesa des del s. XVI (Toso 2000).¹ Actualment, Carloforte té uns 7.000 habitants i Calasetta prop de 2.700, amb un influx del sard més fort que a Carloforte; malgrat el trencament amb una tradició de boters, fusters i mestres d'aixa, els tabarquins estan adherits al seu parlar i n'estan orgullosos (Blasco Ferrer 1994: 155-156); vegeu la seva situació geogràfica en la imatge següent:

1. Agraïixo a Fiorenzo Toso la valuosa informació que m'ha proporcionat; a Núria Jolis, la seva col·laboració cartogràfica; a Gemma Boada, la revisió del text.

No ens ocupem aquí de les poques deixalles lingüístiques que uns 300 genovesos de Tabarca, redimits de l'esclavatge pel monarca espanyol Carles III, s'establiren al s. XVIII a l'Illa Plana (costa alacantina) (Vený 2009: 40).

El nostre propòsit és, partint de l'excel·lent treball de Toso (2000) sobre els sardismes d'aquesta àrea lingüística genovesa, mostrar com, a través dels immigrants procedents de Sardenya, el lígur va adquirir alguns catalanismes que el sard havia albergat; catalanismes que només afecten el lèxic i que no sempre coincideixen amb l'alguerès, una mostra més, com ja deia Wagner (1951: 188-189), que el català de Sardenya no es va estendre a l'illa des de l'Alguer. La meua exposició seguirà aquest ordre: I. Selecció dels possibles catalanosardismes extrets de la llista de Toso (2000), basada sobretot en Wagner (1921, 1950), amb el seu comentari, on s'indica la procedència indirecta del català, del català o del castellà, del català o d'altres llengües o bé el descart de l'origen català.

II. A partir de la llista de possibles catalanosardismes, presentats per camps semàntics, segons la proposta de Toso, i a partir de les anàlisis de la procedència per a cada mot, em proposo a) separar els mots imputables amb tota —o molta— probabilitat al català (5.1); b) destriar com a possibles catalanismes els que oscil·len entre l'atribució al català o al castellà (5.2); c) considerar les possibilitats de procedència catalana dels atribuïbles a altres llengües o dialectes (5.3); d) descartar l'origen català d'algunes propostes (5.4).

Sobre diversos aspectes del sard es pot consultar Contini (1987), Blasco Ferrer (1988), Blasco Ferrer / Contini (1988), Dettori (1988), Viridis (1988).

4. Els camps semàntics de l'agricultura i la ramaderia, la ictionímia i els oficis contenen les aportacions catalanosardes més significatives, dins el caràcter evidentment restrictiu, limitat pel que fa al seu nombre. No notem si el mot és propi de Calasetta, Carloforte o dels dos parlars, detall que es pot trobar dins l'obra de Toso.

4.1. AGRICULTURA I RAMADERIA

Entre els termes d'agricultura i ramaderia, cal destacar:

serméntu “sarmiento”; cat. *sarment*; log., camp. *sermentu* (Spano); “*sarmentu, sermentu* log. e camp.; *sramentu, srementu* camp. rust. ‘sarmiento, tralcio di vite’; ‘vite’”). Alg. *salment* (Sanna; ALDC, V, 947; absent en lígur, segons Toso. Per a la vocal final, cf. *surélu, passadissu, garetu, deziǵu*).

buvále “varietà di uva nera”; cat. *boval*; log. camp. *bovale* “specie di uva nera” (DES): dit així «per la seva producció abundosa, però manca de qualitat» (Favà 2001: 59).

giró “nome di un vitigno”; cat. *giró*; sard *giró* (“axina niedda, de sa cali si fait unu binu squisitu e dolci”, “il vino stesso” Porru 1866, ap. DES; Favà 2001: 144); camp. *gironí* (Lepori 1988, ap. Favà 2001). L'origen del mot, més que procedent d'un antropònim (Vený 1991: 56), deu estar relacionat amb *Girona*, perquè l'Empordà era el seu punt d'introducció (Favà 2001). L'assignació catalana té bones possibilitats pel referent *giró de Spagna*, etc., malgrat la relació amb el calabrès *cirò* (Toso 2000: 32, nota 61).

skarsá “scalzare la vinya”; cat. *descalçar*; sard *scarzài* (Spano), *scartsái* (DES); alg. *descalçar* “moure la terra d’engir d’una planta, d’un objecte” (Sanna).

smamá “tagliare parte dei tralci per dare forza alla vite”; cat. *desmamar* “fer un tall al cep o sarment arrelat per separar-lo de sa mare” (DCVB), “tallar la sarment d’un mugró que s’ha arrelat” (Tresor); sard *ismamáre* (Spano), camp. *smammai* “tagliare le femminelle alle viti” (DES). Alg. *desmamar* “eliminar les sarments inútils d’un fondo de raïm” (Sanna).

sakáya “agnella di un anno”; cat. *segalla*. Sard *saccáju* (Spano); log. i camp. *sak-káyu* “agnello, pecora o capra di un anno” (DES); *saccáiu*, -a “Borrec, -ga. Del log. i sassarès *saccáiu*, -a. Adaptació del cat. *segall*” (Corbera); alg. “*sacáiu* ‘anjoni destitat; ovella petita que encara no ha parit’” (Sanna).

égwa ‘egua, femella del cavall’; sard *ègua* (Spano), camp. *ègwa* (“il cagl. e poi camp. gen. *ègwa* ha subito l’influsso del cat. *egua*”, DES:); la forma més estesa en sard és *ebba*, passada a l’alg. (ALDC, VI: 1371); a Carloforte, *cavalla* (Toso).

retranga “finimento sottocoda dell’asino o del cavallo”; cat. *retranga*, *retranca*, *re-basta*. Sard *retrànga* (Spano), log. i camp. *retranka*, *arretránka*, *arretrànga*, *arratrànga*, log. *latrànga* “sottocoda, posolino” (DES); alg. *latranga* (ALDC, IV: 936).

štéve “stegola dell’aratro”; cat. *esteva*, *esteve*; *mantí*. Sard *stèva* (Wagner 1996, però no DES); per al cat., veg. ALDC, IV, m. 893, on *esteva* és general.

skaráda “a skaráda ‘a cottimo’”; cat. *a escarada*, *a preu fet*. Sard *scaràda* (Spano), camp. *skaráda* (DES). Absent de Sanna; a l’ALDC, IV: 749, només figura *a còttimo*.

dentále (bentále, sa entale) “ceppo dell’aratro in legno; vomere”; cat. *dental*; sard *dentàli* (Spano), Wagner; *dentále* (DES). No alg.

mulóni “termine di confini tra i campi”; cat. *molló*. Sard “*mullone* ‘limite, confine’” (Spano); “*mullòni* ‘limite, termine’ (mucchio di pietre che segna il confine tra due poderi = cat. *molló*)” (DES).

4.2. ICTIONÍMIA

En el camp semàntic dels peixos, remarquem:

bazúku “pagello occhialone e spesso, in senso fig. ‘ingenuo, stupido’”; “camp. *basúku* ‘specie di pagello’” (DES, Wagner 1981: 221; 1957: 612); cat. *besuc*. Corbera (2000: 96) interpreta que el mot (*Pagellus acarne*) seria d’origen occità i que la -o de *besugo* hauria estat interpretada com un masculí i així hauria arribat al català; en canvi, el *besugo* castellà (*Pagellus cantabricus*) s’hauria estès al català peninsular pel consum comercial. Alg. *besuc* “peix (*Pagallus acarre*)”, [que cal corregir per *Pagellus acarne*], “persona estúpida, poc desperta, poc viva” (Sanna).

ğaréttu “zerro”, “gerret pàmfil” (Corbera); *ğarrettu* (Spano), camp. *ğarrettu*, log. Wagner (1981: 222); “le forme log. set. in -e possono provenire da Alghero, dove il pesce si chiama anche *gerret*” DES, I, 603; alg. “*gerret* Peix de color quasi blanca, no assai gran, assai bo a menjar arrostit” (Sanna).

pağélu “pagello, fragolino”, *Pagellus erythrinus*; cat. *pagell*; sard (Spano), camp. *pagéllu*, log. *padzéllu* (Wagner: 222 “ma può anche essere preso all’italiano”); id. DES “ital. o cat. *pagell*”; “concorre a Calasetta la forma lig. *pagu*” (Toso).

paláya “sogliola”; cat. *palaia*; sard (Spano); Wagner id.: 222-223 “può anche essere il sic. nap. *palaja*”; camp. id. *DES*. Alg. *palalla* (Sanna), ultracorrecció que cal corregir per *palaia*.

scrita “tipo di razza”; sard *scritta* Spano; camp. *skritta* (*DES*, Wagner 1955: 612); “concorre *ferázza* ‘razza in genere’, che è voce d’origine cat. presente sia in sardo che in ligure” (Toso); cat. *escrita*. Corbera (2000: 98), per a l’alguerès, cita les varietats *escrita arenosa*, autòctona i *escrita llisa* ‘rajada de taques’, d’influència napolitana i siciliana, i *escrita pedrosa* ‘rajada punxosa’, calcada del napolità; “*Escrita*. Peix en forma romboïdal i amb una llarga cua (*Raja asterias*)” (Sanna). Per a l’àrea cat., veg. *DCVB*; quant a la motivació, “esquena tacada de puntets o ratlles de diverses formes, a manera de lletres” (*DCVB*, anticipant-se a *DECat*); per a l’equivalència del mot *escrita* a espècies diferents, a la seva diversitat de noms i a la seva normativització, veg. Duran (2007, I: 177-213). Altres noms genèrics: *rajada*, *clavellada*. Al LMP (IV, 666) no apareix *escrita* com a genèric; per a la confusió de noms i espècies, veg. Duran (2010, II: 64-73).

surélu “suro; voce di uso corrente”; cat. *sorell*, documentat al s. XIV (*DECat*); camp. log. *suréllu* ‘specie di scombroy’ (Wagner: 223; 1955: 612); “*surellu* log. e camp. ‘tracuro, pesce saurello’” (*DES*); alg. “*surel* [sorell] *Trachurus trachurus*” (Sanna).

La presència de noms de peixos en sard s’explica «por el hecho curioso de que los sardos, aunque habitantes de una isla, siempre mostraban despego al mar y a las ocupaciones que con él se relacionan» (Wagner 1955: 612).

4.3. OFICIS

En el camp semàntic dels oficis:

mustazafu “antica guarda municipale, voce non più usata se non in senso scherzoso”; cat. *mostassaf*; *mustazzàffu* (Spano), *mustattsáfu* camp. “ufficiale della grascia” (Wagner 1981: 197; *DES*); absent de Sanna. Per a Toso seria un préstec del castellà antic “*almutazafe*, ar. *al-mohtasib*”.

reğadú “dirigente, direttore (quasi esclusivamente ‘direttore, organizzatore di una festa’” (Toso): sard *reggidòri* (Spano); *reggidòre*, -i “consigliere municipale (atribuït al castellà)” (Wagner 1981: 196); log. i camp. *reggidóre*. -i, “si riferisce al *regidor* ‘concejal’ dell’epoca spagnola” (*DES*). Alg. *regidor* (Sanna).

rumána “stadera”; cat. *romana*; sard (Spano), camp. *romána*, *arromána* (*DES*, que ho relaciona amb el cat. i el cast.). Alg.: Sanna; *ALDC*, VII, 1646.

4.4. LA CASA

Entre les parts de la casa:

cimineia “piano di lavoro della cucina, focolare”; cat. *xemeneia* (i per a les nombroses variants, cf. *ALDC*, II, 315 i *PALDC*, II: 114 i 197); sard *ziminèa* (Spano), log. septentrional *tsiminèa* ‘camino’, camp. *giminera* (*DES*, II: 589) [però piemontès *cimineà*, dial. it. *ciminera*, *DES*, *REP*].

parastáġu “scaffalatura, sia di casa che di negozio”; cat. *prestatge*; sard *parastàggiu* “guardaroba, scaffale” (Spano), log. camp. *parastáġġu* (Wagner 1981: 219); log. *parastáġġu*, camp. *parastádzu* “scaffale, rastrelliera per i piatti” (*DES*). Alg. *parastatge* “moble a plans per posar-hi robes de cada manera” (Sanna; també Corbera).

safata “vassoio”; cat. *safata*; sard *safata* (Spano), log. i camp. *saffátta*, log. sept. *soffátta*, *suffatta* (Wagner 1981: 217; *DES*). Alg. *safata* “tamboret; gran plat de metall a on se posen los dulcis, les tasses, los plats amb el menjar” (Sanna).

kasóla “zuppa di pesce”; sard *cassòla* “guazzetto umido, stufato” (Spano); log. i camp. *kassóla* “specie di umido fritto in casseruola, così con carne come con pesce” (Wagner 1981: 216); log. *cassola*, log. sept. *cašola* “catinella, concola” “+ guazzetto di pesci o un manicaretto di polli” (*DES*) [nap. *cassuola* ‘guazzetto’].

pasadissu “vicoletto, corridoio tra le case”; cat. *passadís*; sard *passadissu* (Spano), log. i camp. *passaditsu*, *passaritsu* “andito, passaggio, corridoio” (*DES*).

4.5. RELIGIÓ

Entre els mots referents a la religió:

matráka “battola, raganella della Settimana Santa”; cat. *matraca* (*ALDC*, III: 556); sard *matràkka* (Spano), log. i camp. *id.* (Wagner 1981: 204); *matrákka*, *matrákkula* “per lo più al pl., le tabelle che si suonano in chiesa nei tre giorni della Settimana Santa in cui tacciono le campane”, *DES*; també cast.); però alg. *matràcula*, “del logudorès *matracula* —segons Corbera 2000: 214—, encreuament entre el català *matraca* i la logudoresa *razzula* o la nuoresa *stroccula*”; cal afegir-hi l’atracció de *marrókula*, segons proposa el *DES*.

inkúntru “cerimonia religiosa dell’*encuentro* durante la quale si raffigura, durante il Venerdì Santo, l’incontro tra il simulacro della Vergine e quello di Gesù”; sard *s’inkontru* “s’incontrano e si salutano nella strada Maria e il suo figlio risuscitato da due chiese diverse [-] come in Spagna *el encuentro*” (Wagner 1981: 200-201); “*inkontru*, a Cagliari l’incontro delle due confraternite che escono da due chiese portando una la statua dell’Addolorata, l’altra quella di Gesù risorto il giorno di Pasqua di resurrezione; [-] secondo lo sp. *encuentro*” (*DES*). “La cerimonia, di origine spagnola, tuttora praticata in Sardegna fu ampiamente diffusa in Liguria durante il sec. xvii” (Toso 2000, nota 72).

4.6. VARIA

deziġu “desiderio, voce usata per lo più in senso ironico”; cat. *desig*; sard *disìgiu* (Spano), “*disiġġu*, *disidzu* [-] nel Gerrei e dell’Ogliastra *disillu* con adattamento proporzionale alla fonetica locale”; verb camp. *disiġġái*, log. *dizidzare* (*DES*); alg. *desig*, *desitjar* (Sanna; Corbera). [Per a la -u final, cf. *surélu*, *mustassafu*, *pagellu*, *jarrettu*, *bazuku*, *sermentu*, *passadissu*].

ryá “moneta di pochi spiccioli”; cat. *real*, *reial*, ant. *rial* (*DCVB*); sard *arriàli* (Spano); *arriàlis* “(monete di due centesimi) = spagn. *real*” (Wagner 2014). Alg. *rial* “mone-

da del valor de cinc sous” (Sanna, s.v. *real*). En català nom d’una moneda des de l’Edat mitjana (*DCVB*).

kalentúra “eccitazione febbrile”; cat. *febre*, dial. *calentura*; sard (Spano); log. i camp. *kalentúra* “oggi più frequente dell’antica sarda *frebe*, *frèi* e dell’italianismo *frèb-ba*” (*DES*). Alg. *calentura* (Sanna).

malintraña, malazintraña “cattiva disposizione dell’animo; musoneria, musone”; cat. *malentranyat* “que té males entranyes, mal cor”; *males entranyes* “mal caràcter, dolents sentiments” (*DCVB*); sard *homine mal'intragnadu* “sleale, pessimo, di cattivo cuore” (Spano); log. *malintrañádu*, camp. *malintrañáu* “maligno, cattivo” (*DES*, I: 640). Alg. *malentranyat* “de mal cor, que no vol bé a ningú” (Sanna); cal tenir en compte el cast. *de malas entrañas* “cruel, vengativo, malévolo y de perversa y dañada intención” (Autoridades).

amuntuná “ammucchiare”, *amuntunáw* (Blasco Ferrer 1994: 189); sard *ammuntunare* (Spano) [log. i camp. *ammuntunare*, *DES*; alg. *amuntunar* (Sanna); cast. *amontonar* (Autoridades)].

gana “voglia; per lo piú in expressionsi come *u l é de mala gana* ‘non ne ha voglia’”; cat. *gana*; sard (Spano), log. i camp. “voglia, desiderio; appetito; = sp. cat. *gana*, *mala gana* ‘svogliatezza’; *de o a mala gana* ‘di cattiva voglia’”; “log. *malagana*, *ganamala* ‘nausea’” (*DES*).

atuntáu “istupidito”; cat. *atordit*; sard *attontadu* (Spano), “log. camp. *attontáre*, -*ai* ‘stupidire, sbalordire’ = sp. *atontar*” (*DES*, que el considera un derivat del cast. *tonto* —més que de l’it.— “giacchè anche tutti i derivati sono degli spagnolismi”).

burunbála “scompiglio”; cat. *borumballa* ‘encenall’ (*DIEC* 1995); log. *burrumbàglia* “confusione, disordine” (Spano); camp i log. “trucciolo” (Wagner); centr. i camp. *burrumbálla*, *berrumbálla*; log. sept. “confusione, tumulto” (*DES*); alg. *borrumballa* “cosa de poc interès, de poc valor” (Sanna).

5. CONSIDERACIONS

5.1. PROBABLEMENT D’ORIGEN CATALÀ

Sermentu, absent del lligur (Toso), ha adaptat el cat. *sarment*, amb l’epítesi de *-u*, com passa en altres catalanosardismes (*surèlu*, *deziġu*, *passadissu*...) i l’alternança *sar-/ser-* podria estar en relació amb l’adaptació de la vocal neutra originària.

Buvale “s’hauria estès des del català fins al sard, com ja apuntava un estudiós italià el 1897 (“vitigni che hanno probabile derivazione iberica, quale il Tintillo, il Bovale”))” (Favà 2001: 59). Adaptació del sufix cat. *-al* = sard *-ale* (*nadale*, *didale*, *ortale*) (Wagner 1980: 346-347).

Giró: malgrat la possible relació amb el calabrès *cirò* (Toso, n. 61), sembla abonar l’origen català el determinant que apareix en *giró de Spagna*, *girone di Spagna*, *zirone di Spagna*, determinant geogràfic que tant podia referir-se al període català com al castellà,

i que fa dir a Favà (2001): «no tinc cap dubte tampoc sobre l'origen català de l'ampelònim que, des de l'Alguer, ha acabat arrelant a la resta de Sardenya», una expansió no compartida per tots els estudiosos.

Skarsà. El cat. *descalçar* té documentació des del s. XVI (*DCVB*) i l'oscil·lació del prefix *des-/es-* és freqüent en català; el fet de pertànyer el mot a l'àrea de la viticultura afavoreix el catalanisme, però també podria estar en relació amb l'it. *scalzare*.

Smamà no té afinitat semàntica amb altres llengües; per al prefix *s-*, veg. *skarsà*.

Mulóni enllaça amb el sard *mulloni*; i aquest, amb el cat. *molló*; adaptació de la palatal, com en *burumbala*; tanmateix, si s'accepta l'ètim *MUTULONE, es podria pensar —cosa poc probable— en un antic *motló, *molló, cognat de l'occ. *molon*.

Sakaya “Corominas [-] si dichiara recisamente per l'origine catalana delle voci sarde” (*DECat*); igualment Corbera. L'atribució al substrat del sard (Corvetto 1988: 855) no sembla tenir una base sòlida; pareix més acceptable un catalanisme dels molts que ha rebut el sard en lloc de perdre's en l'obscuritat de la prehistòria: no anem a cercar la veritat a quatre llegües si la tenim a dues passes.

Égwa és el mot català que, en sard, conviu territorialment amb *ebba*, evolucions, una i altra, del llat. *EQUA*; l'alg. ha retingut el sardisme *eba*.

Retranga recolza en el sard (*ar*)*retranga* (més freqüent que *a(r)retranca*), que presenta l'alternança consonàntica *k/g* com en català (en cast., només *retranca*) i, a més, amb el valor figurat de ‘cosa vella’ (*DCVB*, *Tresor*); compari's també el significat translàtic del cat. ‘cul’ amb el del sard ‘membre viril’.

Surèlu és una evident adaptació sarda del cat. *sorell*, amb despalatalització de la palatal final i epítesi de *-u* (cf. *mustassafu*, etc.).

Parastaġu, sense equivalent en castellà ni en italomànic, manifesta una afiliació amb el cat. *parestatge*, *prestatge* ‘post col·locada horitzontalment en un armari; bastida; envà’ (s. XIV), del llat. tardà *PARASTATICUM*; per a l'adaptació del segment final, veg. sard *gaġġiu* (← cat. *gatge*).

Saffatta, *soffatta*, segons el *DECat*, “deuen ser presos del català, no pas del cast. [*azafate*] (vista la *-a*)”; a més, el cast. *azafate* significava “un género de canastillo llano tejido de mimbres” (Autoridades) i aviat va ser substituït pel portuguesisme *bandeja* (*DECH*).

Matraka es documenta en català des del s. XVI (*Dicc. Aguiló*), com en castellà (*DECH*). Tenint en compte que aquell segle continuava la influència catalana, especialment en l'àmbit eclesiàstic, és preferible considerar el mot de procedència catalana (veg. també els derivats *matracada*, *matraquejar*, *matraquejador*).

Deziġu és indefectiblement d'origen català per l'estructura del mot de partida, *desig*, per evolució del llat. tardà *DESEIU* (< llat. vg. *DESIDIUM*), diferent del resultat del cast. *desseo*, o de l'it. *desio*, *disio*.

Burumbala sembla una adaptació del cat. *burumballa* ‘encenall’, que, per l'acció del ribot i el seu soroll, hauria passat a ‘desordre, confusió’; *barrumballes* ja es documenta al s. XV (*DCVB*); es poden veure les variants a l'*ALDC*, VII, m. 1669, *PALDC*, 7, 1095; val. *barumballes*, *barrumballes*, *borrumballes*, *Guardiola*.

Griera (1922) inclou dins els catalanismes del sard, procedents de les seves enquestes i dels materials de Wagner, *sarmentu*, *bassadissu* (sic), *mulloni*, *steva*, *giró*, *segrestái*, *latranga*, *sakkaya*, *cassóla*, *saffáta*, *baixucu*, *jarrettu*, *payelu*, *scritta*, *surellu*.

5.2. ENTRE EL CATALÀ I EL CASTELLÀ

Des del s. XIV fins al s. XVIII el català va ser la llengua oficial, però amb la unió de Castella i Aragó, ja a mitjan s. XVII, el castellà comença a fer acte de presència, especialment en lleis i decrets (però encara el 1713 apareixen en català les *Ordenacions* de Càller), es va consolidant i dura fins a principis del s. XIX (Wagner 1981: 183-187).² I el sard es contamina d'una i altra llengua; a voltes, per la semblança de mots de les dues llengües, com ja deia Wagner (1981: 193): «non si può stabilire con sicurezza se l'imprestito sia dovuto all'una o all'altra lingua». En algun cas l'eminent romanista, a propòsit del sard, només addueix el testimoni castellà (Wagner 1981: 197), quan en realitat també pot ser català, com en *àpoca*; o en altres casos figura el català al costat del castellà, com en *manorba* 'manobre' (*DES*; Corvetto 1988: 855), quan el mot genuí és el català i el castellà, un catalanisme. Vegem-ne els casos:

Amuntunà no deu tenir relació amb el cat. *amuntonar*, sinó amb el cast. *amontonar*, com proposava Manunta (1988: 24), mot que en castellà ja es documenta al s. XVII (Autoridades), com també en aragonès, d'on va passar al valencià (s. XVI; Sanelo 1802, Escrig 1851, Pla 1880, ap. Guardiola) com a deixalla de la colonització aragonesa, enfront del cat. *amuntegar*, que, malgrat conèixer doc. sols des del s. XIX, es pot deduir que té tradició antiga a jutjar pels derivats *amuntegament* i *amuntegador*. Igualment *munto*, *a muntons*, té doc. estrictament valenciana, antiga (O. Pou 1575 «mudaló o *munto*»), on s'ajunta el mot gironí amb el valencià i dialectal (*ALDC*, IV, mapes 773, 814 i 846), herència també de l'aragonès (*a montones*, *montón*, *ALEANR*, I, *80; IV, 508; VI, 740; der. *montonada*, *montonera*, *montonaz*, Pardo, Andolz), afí al cast. *montón*, *a montones*, doc. des del s. XVI (Autoridades). Tant l'estructura del mot com la documentació i la variació dialectal, unida a l'acceptació algueresa, aposten per una procedència castellana (Manunta 1988: 24).

Calentura. En cast. documentat des d'antic; en canvi, el català és atribuït a castellanisme (*DCVB*; Manunta 1988: 25), «a l'Alguer resta encara viu l'adjectiu *febrós* amb el sentit de 'calorós'», «algun cop usat antigament, però poc genuí» (*DECat*, II, 423b, 24-25).

Passadissu sembla més a prop del cast. *pasadizo*, pel segment final, que del cat. *passadís*, ambdós documentats en la llengua antiga (Autoridades, *DECat*); tanmateix, l'adaptació al lígur tabarquí de mots d'estructura semblant amb l'epítisi de *-u* (*deziġu*, *sermentu*, *ġarrettu*, *surèlu*, *mustazafu*) reforcen l'atribució ambigua (cat./cast.) de Wagner.

Mustazafu està més a prop del cat. ant. *mostassaf* (var. *mustaçaf*, *mostassaf*; der. *mostassafèria*) (*DCVB*) que del cast. *almutazaf* (Autoridades), per l'estructura consonàntica, i, a més, convivia amb *almotacén* (Corriente); per tant, hem de considerar-la catalanisme. Per a l'addició de *-u*, cf. *passadissu*.

Reġadú és atribuït per Wagner al castellà *regidor* (cf. Autoridades), que podria haver estat transmès per l'administració espanyola, quan en castellà es pronunciava amb pala-

2. No semblen correctes les dades de Bolognesi-Heeringa (2005), els quals situen la dominació catalana entre 1324-1475 (durada: 151 anys) i la imposició del castellà com a llengua oficial de 1457 fins a 1718. Per als castellanismes del sard, veg. Mondéjar (1970).

tal [ʒ]o [ʃ], perquè, si hagués estat amb velar (x), hagués donat probablement [g], com cast. *lejano* → sard *lagánu* (Wagner 1981: 194), i esperaríem *regadú; tenint en compte que *regidor* també és cat. antic i, a més, té la pronúncia amb consonant palatal coincident amb la del sard i l'alguerès (Sanna), l'herència catalana deu ser més probable.

Rumana. Wagner el relaciona amb el castellà i el català *romana*; efectivament, tenim documentació del mot des de l'època medieval en les dues llengües (*DECH*; *DECat*); el fet que en alguerès es digui *romana* (Sanna) potser inclinaria la balança cap al català.

Malintraña, malazintraña. La locució cat. *de males entranyes* té l'equivalent cast. *de malas entrañas* (cast. Autoridades 1732; cat. Dicc. Aguiló 1924); en canvi, *malentranyat*, només en català (Dicc. Aguiló 1924; DG 1932).

Ryà, més que del cast. ant *real* 'moneda de plata de diversos valors' (Autoridades), podria provenir del cat. ant. *reial* (*DCVB*) amb el diftong [ej] o [əj] monofongat (com els dial. *tuvió* < *tovaió*, *virat*, etc., Veny 2017: 18); també és possible que *real*, cat. o cast., passés a *rial* pel tancament de [e] > [i] en hiat; de tota manera, l'alg. *rial* ens acostaria a la procedència catalana.

De mala gana és expressió catalana, des del s. xvi ("en mala disposició de salut i d'humor", *DCVB*); cal tenir en consideració el comentari d'Autoridades: «En el dialecto de Aragón y Valencia se toma por disposición en la salud: y así dicen *estar de buena o mala gana*, por estar bien o mal dispuesto» i l'ús que en fa l'alguerès: *gana*; *de mala gana* '[de] malhumor' (Sanna). Tot i que en cast. també es coneix aquesta locució ("Hacer una cosa de buena o mala gana", Autoridades), la referència al valencià i l'ús alguerès inclinen cap al català les possibilitats de manlleu.

Atuntáu s'ha d'atribuir al cast. *atontado*, que ja es documenta al segle xvii (Autoridades), mentre que el cat. *atontat*, registrat com a castellanisme (*DCVB*), està mancat de documentació; la variant *atontàdu* de Spano reforça aquesta via de penetració.

Inkuntru reflecteix la cerimònia castellana de l'*encuentro*, nom traslladat així en comarques del domini català, on es dona algun cas de catalanització en *encontre*.

5.3. ENTRE EL CATALÀ I UNA ALTRA LLENGUA O DIALECTE

Casos atribuïbles també a un dialecte italomànic: *ciminea*, *kassola*, *pagelu*, *palàya*, *scrita*, *bazuku*.

D'aquests mots, *pagelu*, *palàya*, *scrita* i *bazuku* (aquest, més afí al cat. *besuc*, per la -k final, amb el suport vocàlic freqüent, que al lígur *bezugu*), que s'inclinarien pel costat del català per l'abundància d'ictònims d'aquest origen en sard (cf., entre els incorporats al tabarquí, *jarrettu*, *surelu*, etc., 4.2). *Kasóla* té la competència del napolità referit al tipus de menja ('guisat', cf. *cassuóla*, Salzano 1986); *ciminea* 'llar' pot dependre del piemontès (cf. *REP*).

5.4. DESCARTABLES

No hem inclòs a la llista de possibles sardocatalanisms *bútu* ‘botó de la roda del carro’, manlleu al piemontès, *macòni* ‘gobi’, al napolità; *sekreštá* ‘podar la vinya’ per manca del mot català relacionat amb la vinya; vegeu els corresponents comentaris.

bútu “mozzo della ruota”; cat. *botó*; sard *bùttu* (Spano), camp. = piem. *but* “meglio che cat. *botó*” (*Das ländische Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, Heidelberg, 1921; Wagner: 265); “=piem. ‘id.’ (anche a causa dell’accento). Sta di fatto che i piemontesi hanno introdotto in Sardegna la ruota a raggi (l’antica Sardegna conosceva solo la ruota piena) e la sua terminologia” (*DES*). Per a l’àrea de *botó* en català, veg., *ALDC*, IV, m. 921 i *PALDC*, IV, m. 571.

sekreštá “capitozzare, effettuare la prima potatura”; cat. *podar*; “*segrestare* ‘sfeminellare, tagliar le viti inutili’” (Spano), *segrestar*, *segrestai* “tagliare i rami inutili, tagliare le viti inutili, spollonare le viti” (*DES*). Wagner, en aquest diccionari, es pregunta si el mot, possible resultat del llat. *SEQUESTRARE* en sard, s’hauria alterat per influència —diu— del cat. *segrestar* ‘embargar’ “e se il significato di ‘danneggiamento, scompiglio’ non sia da spiegare dal fatto che un sequestro di bestiame, ecc. produce danno e scompiglio al proprietario). La proposta catalana, recollida per Toso, s’ha de descartar per la desvinculació del mot català amb la viticultura i per les dificultats semàntiques.

maçóni “ghiozzo, *maccìni* (Spano), *maccóni* (Wagner) (< cat. *maxón*)” (Toso); Wagner, però, aclareix: “*maccòni*, camp.; *mattsòne*, log. ‘ghiozzo’ = cat. *maxón* (il log. *mattsòne* può anche essere il nap. *mazzone*; sic. *mazzuni*)” [Toso no cita *DES*, que no al·ludeix al català:” *mattsòne* m. log.; *maccòni* camp. ghiozzo’ (*Gobius minutus*), pesce, =sic. *mazzuni* ‘id.’, cal. ‘id.’, salent. *mazzone* ‘id.’, bisc[egliese] ‘id.’”]. Efectivament, Wagner treia la seva informació de Labèrnia 1865, que ja havia inclòs el mot en la 1^a ed. de 1839, i que havia pres d’Esteve *et al.* 1803, que es basava en Torra 1640, el qual alhora l’havia pres de Palmireno (1569) com si fos nom català malgrat la informació que aquest donava (“Mugil, en Génova *maxons*”), inspirada en Rondelet (1554-1555) (*De mugilibus. [...] a Liguribus maxons*”; “*De myxone [...] Provinciales et Ligures maxon*”). D’aquesta manera, Torra va introduir en el corpus ictionímic català una pila de mots occitans, francesos, italians, com si tinguessin patent de catalanitat (cf. Veny 1980, 1993: 23-86). L’alg. *matxoni* (Sanna “guineu” i “peix petit”) com a ‘gòbit’ seria adaptat del napolità *mazzone* (sicilià *mazzuni*) (Corbera 2000: 101) i com a ‘guineu’, del log. i sassarès *mazzoni* (de *mazza*, *mazzo* ‘ramell de flors’, per l’aspecte de la coa (Corbera 2000: 77).

6. CONCLUSIONS

A partir de l’estructura del mot, del contrast amb el castellà o altres llengües o dialectes, de l’antiguitat del mot en la llengua d’origen, de la pertinença a un camp nacional propens al catalanisme (peixos, agricultura), a la coincidència en l’expansió semàntica, eventualment a l’autoritat de lingüistes, podem arribar a aquestes conclusions:

- 1) Cal suprimir de la procedència catalana *bútu*, *sekreštá* i *mačoni*.
- 2) Coneixen segell originari català,
  - a) amb adaptació vocàlica, consonàntica o morfològica: *sermentu*, *buvale*, *sakaya*, *surelu*, *pagelu*, *palaya*, *scritta*, *bazuku*, *deziĝu*, *parastaĝĝu*, *mustassaffu*, *števe*; *mulòni* i *burumbala* tenen el problema del canvi fonètic [ʎ] > [l] i el segon, del semàntic ('ence-nall' > 'desordre');
  - b) sense adaptació: *giró*, *matraka*, *retranga*.
- 3) Semblen d'arrel castellana:
  - a) *amuntunar*, *atontáu*, *inkuntru*;
  - b) fluctuen entre castellà i català *passadissu*, *rumana*, *malintraña*, *ryà* (amb el problema del grau zero de la *l* final);
  - c) s'aproximen més al català: *reĝadú*, per la consonant palatal, *de mala gana*, per l'afinitat amb el valencià i l'alguerès; i al castellà: *calentura*, per la documentació.
- 4) Alguns dels mots elencats s'han refugiat en un registre estrictament irònic (*deziĝu*, *mustazafu*);
- 5) Partint del treball de Toso, que ens ha servit de base per al nostre, afegim un possible apartat a les històries del català que inclogui la seva discreta expansió dins el genovès tabarquí, amb una quinzena de mots catalans que, a través del sard, van arribar a Carloforte i Calasetta.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALDC= Joan Veny / Lídia Pons (2001-2018): *Atlas Lingüístic del Domini Català*, 9 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ALEANR= M. Alvar (1979-1980): *Atlas Lingüístico i Etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*. Zaragoza / Madrid: Diputación Provincial de Zaragoza / CSIC.
- ANDOLZ, Rafael (1977): *Diccionario aragonés*. Zaragoza: Librería General.
- Autoridades = Real Academia Española (1726): *Diccionario de Autoridades*. Madrid: Imprenta de Francisco del Hierro.
- BARBATO, Marcello (2017): «Superstrato catalano», dins *Manuale*, p. 150-167.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984): «El dialecte català de l'Alguer», dins CARBONELL, Jordi / MANCONI, Francesco (ed.) (1984): *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 167-170.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1986): *La lingua sarda contemporanea. Grammatica del logudorese e del campidanese*. Cagliari: Della Torre.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1988): «Storia del sardo», *LRL*, p. 884-897.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1995): «Contributo alla conoscenza del ligure insulare. Il tabarchino di Sardegna», *ZRPh*, 110, quad. 1/2, p. 151-194.
- BLASCO FERRER, Eduardo / CONTINI, Michel (1988): «Evoluzione della grammatica», *LRL*, p. 836-853.

- BOLOGNESI, Roberto / HEERINGA, Wilbert (2005): *Sardegna fra tante Lingue*. Cagliari: Condaghes.
- CARBONELL, Jordi (1984): «La llengua i la literatura medieval i moderna», dins CARBONELL, Jordi / MANCONI, Francesco (ed.) (1984): *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 93-98.
- CARBONELL, Jordi / MANCONI, Francesco (ed.) (1984): *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CONTINI, Michel (1987): *Étude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*, 2 vols. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- CONTINI, Michel (1987): *Étude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- CORBERA, Jaume (2000): *Caracterització del lèxic alguerès*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- CORRIENTE, Federico (2003 [1999]): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, 2.ª ed. Madrid: Gredos.
- CORVETTO, Ines Loi (1988): «Evoluzione del lessico», *LRL*, p. 854-867.
- DCVB= Antoni M. Alcover / Francesc de B. Moll, 10 vols. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 1930-1962.
- DECH= Joan Corominas / José A. Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- DES= Max Leopold Wagner: *Dizionario etimologico sardo*, Cagliari, 1989, Gianni Trois.
- DETTORI, Antonietta (1988): «Grammaticografia e lessicografia», *LRL*, p. 913-935.
- Dicc. Aguiló = Pompeu Fabra / Manuel de Montoliu (ed.) (1915-1931): *Diccionari Aguiló*, 8 volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DURAN, Miquel (2000): *Noms i descripcions dels peixos de la mar Catalana*, 2 vols. Mallorca: Moll.
- GRIERA, Antoni (1922): «Els elements catalans en el sard», *BDC*, 10, p. 140-145.
- GUARDIOLA = M. Isabel Guardiola i Savall, *Tresor lexicogràfic valencià (1543-1880)*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- LMP = Manuel Alvar (coord.) (1985-1989): *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco Libros.
- LRL = Günter Holtus / Michael Metzeltin / Christian Schmitt (ed.) (1988): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, IV, Italienisch, Korsisch, Sardisch. Tübingen: Max Niemeyer.
- Manuale = BLASCO FERRER, E. / KOCH, P. / MARZO, D. (ed.) (2017): *Manuale di linguística sarda*. Berlin / Boston: De Gruyter.
- MANUNTA, Francesc (1988): *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana*, I. Alghero: La Celere.
- MANUNTA, Francesc (1991): *Cançons i líriques de l'Alguer catalana*, III. Alghero: La Celere.
- MONDÉJAR, José (1970): «Préstamos hispánicos al sardo. Estudio de geografía lingüística», *ZrPh*, 86, p. 129-167.
- PALDC= Joan Veny, *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, 7 vols. Barcelona, 2007-2019.

- PARDO, José (1938): *Nuevo diccionario etimológico aragonés*. Zaragoza: Hogar Pignatelli.
- PAULIS, Giulio (1984): «Els mots catalans dels dialectes sards», dins CARBONELL, Jordi / MANCONI, Francesco (ed.) (1984): *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 155-163.
- POU, Onofre (1575): *Thesaurus puerilis*. València: P. Huete.
- REP = CORNAGLIOTTI, Anna (2015): *Repertorio etimologico piemontese*. Torino: Centro di Studi Piemontesi.
- SALZANO, Antonio (1986): *Vocabolario napoletano-italiano, italiano-napoletano*. Napoli: Edizioni del Giglio.
- SANNA, Josep (1988): *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer/Barcelona: Regina.
- SPANO, G. (1851): *Vocabulariu sardu-italianu*. Cagliari.
- TOSO, Fiorenzo (2000): «Contatto linguistico e percezione per una valutazione delle voci d'origine sarda in tabarchino», *Linguistica*, XL/2 (Ljubljana), p. 291-326.
- TOSO, Fiorenzo (2017): «Il tabarchino», dins *Manuale*, p. 446-459.
- Tresor = Antoni Griera (1935): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*, 14 vol. Barcelona: Catalunya.
- VÀRVARO, Alberto (1986): *Vocabolario etimologico siciliano*. Palermo: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.
- VENY, Joan (1980): «Transfusió i adaptació d'ictiònims en el *Dictionarium* de Pere Torra (segle XVII)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/I* [Homenatge a Josep M. de Casacuberta/1], Barcelona, p. 69-102 (reproduït i ampliat a J. Veny, *Dialectologia filològica*, 1993, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 23-86).
- VENY, Joan (1991): *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries.
- VENY, Joan (2009): *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2017): *Paraules en l'espai, el temps i la norma*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VIRDIS, Maurizio (1988): «Aree linguistiche», *LRL*, p. 897-913.
- WAGNER 1981[1950]= Max L. Wagner: *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*. Bern: Francke.
- WAGNER 1996 [1921]= M. L. Wagner: *La vita rustica della Sardegna riflessa nella lingua*. Saggio introduttivo, traduzione e cura di G. Paulis. Nuoro: Ilisso.
- WAGNER, M. L. (1955): «El catalán en los dialectos sardos», dins BADIA, A. / GRIERA, A. / UDINA, F. (ed.): *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica* (Barcelona, 1953), *Actas y Memorias*, Barcelona, vol. II, p. 609-616.
- WAGNER, Max Leopold (1984 [1941]): *Fonetica storica del sardo*. Introduzione, traduzione e appendice di Giulio Paulis. Cagliari: Giannu Trois.